

Lektio

Anna-Maria Mäki-Kuutti

Jeppe, korona ja liberaalin terveysturin paradoksit

Miksi Jeppe juo?

Näin kysytään norjalais-tanskalaisen Ludvig Holbergin kirjoittamassa näytelmässä vuodelta 1722. Näytelmän päähenkilö on viinaanmenevä talonpoika Jeppe, joka eräänä kohteloisena aamuna herää paroniksi puettuna. Jeppe viettää väärän kuninkaan päivää ja humaltuu uudesta asemastaan aina itsevaltaisuuksiin asti. Kun yläluokan sietokyky Jepen tyranniaa kohtaan loppuu, rahvaan edustajalle tulee seinä vastaan ja Jeppe palautetaan takaisin ruotuun nöyryytyksen saattelemana.

Näin alkuvuodesta 2020 Tampereen Työväen Teatterissa ohjaaja Akse Petterssonin uuden tulkinnan tästä klassikkokomediasta¹. Sen ytimessä oli monella tavalla kysymys vallasta ja vapaudesta. Näytelmän yhteiskuntakritiikki kietoutui omassa tulkinnassani kysymykseen siitä, kenen käsissä on kulttuurinen määrittelyvalta, miten asioita nimitetään, ja kenen näkökulma hallitsee yhteiskunnallista keskustelua. Esihtyksen kysymys ei ollut vain se, miksi Jeppe juo, vaan myös se, miten vedetään raja rapajuopon Jepen ja seitinohuesti päihtyneen yläluokkaisen paronin välille. Miten erilaisia juomatapoja merkitään ja järjestetään yhteiskunnassa? Mikä erottaa terveen juomisen epäterveestä? Millainen käyttäytyminen on hyväksyttävää kenellekin? Miten normeista poikkeamista tai vastavirtaan uimista sanktioidaan?

On helppoa mutta yksinkertaistavaa ajatella, että Jeppe on alkoholisoitunut luuseri, joka ansaitsee kohtalonsa. Sama koskee käsityksiä mielenterveyden häiriöistä tai lihavuudesta "itseaiheutettuina sairauksina". Kun televisiossa julistetaan, että "olet mitä syöt", ollaan tämän yksittäisiä jeppejä halveksivan logiikan ytimessä. Monimutkaiset ilmiöt pelkistyvät yksilotteiseksi ja vivahteettomaksi viihteeksi. Jeppe Niilonpojan teemat ovat terveysturinnän tutkimuksen näkökulmasta ajattomia. Tästä ajasta käsin Jeppeä voi tarkastella niin kulttuurisen pääoman kuin populismin ja polarisoinnin

tutkielmana, jonka yhtenä taustaelementtinä on valistuksen ja liberalismien pitkäaikainen voittokulku länsimaissa. Sama aateperintö, liberaali valistusajattelu, näkyy yleisemminkin terveysviestinnän perinteisissä ihanteissa.

Valistuksen vahvinta perintöä on ollut tieteellinen maailmankuva ja yksilön oikeuksia korostava ajattelu. Viime vuosina tiedeusko on kuitenkin jossain määrin rapautunut. Totuudenjälkeiseksi nimetty aika on tehnyt tilaa vaihtoehtoisille puhetavoille myös terveysviestinnässä. Yksilöllisyydestä on puolestaan tullut itsestään selvä arvo, jonka sisältöä ei populaarissa terveysviestinnässä juuri kyseenalaisteta. Koronapandemian aiheuttama kriisi on tehnyt terveyteen ja sairauteen liittyvät kulttuuriset ja poliittiset kamppailut poikkeuksellisen näkyviksi. Keväällä 2020 poliittista tilannetta tulkittiin *rally 'round the flag* -ilmiönä eli kansakunnan yksituumaisena kokoontumisena lipun ympärille². Toisen tautiaallon myötä kansalaisten yksimielisyys on rakoillut. Ihmisten käyttäytyminen ja tietokäsitykset ovat eriytyneet, ja näkemykset yksilön ja valtion rooleista terveyskriisissä ovat muuttuneet aiempaa kiistanalaisemmiksi. Kokemus samassa veneessä olemisesta ei siis kestänyt kovin kauan.

Tarkastelen tutkimuksessani ilmiötä, jonka määrittelyn monopoli on pitkään ollut lääketieteellä. Yksi tutkimukseni haaste liittyykin siihen kieleen ja ymmärrykseen, jolla terveyttä on yhteiskunnassa perinteisesti jäsennetty. Vaikka en tarkastele tutkimuskohdettani biologian tai lääketieteen näkökulmasta, on ollut tärkeää määritellä oman tutkimukseni suhde näihin puhetapoihin. Materiaalisuuteen kiinnittyvä lääketiede on hegeemonisen asemansa vuoksi olennainen puhetapa modernin terveyden käsitteellistämässä. Tiede, myös lääketiede, on kuitenkin aina myös historiallinen ja diskursiivinen järjestelmä. Se tavoittaa tutkimastaan ilmiöstä jotakin merkittävää, mutta terveyden monet ulottuvuudet eivät tyhjene lääketieteeseen. Myös lääketieteellisesti ymmärretty terveys on syvästi kulttuurinen konstruktio ja läpeensä medioitunut toiminnan alue. (Torkkola 2008, 126–127.)

Itse olen tarttunut aiheeseen sosiologisen ja mediakulttuurisen luennan kautta. Väitöstutkimukseni tavoitteena on lisätä ymmärrystä median terveyssisältöjen reunaehdoista ja suhteista ympäröivään yhteiskuntaan. Tutkimusongelmani on se, kuinka terveys, toimijuus ja valta nivELYvät toisiinsa populaarimediassa. Analysoin tutkimuksessa erilaisia populaariksi miellettyjä aineistoja, joiden kautta pureudun terveyteen liittyvän toimijuuden ja vallan kysymyksiin. Tutkimusaineistooni kuuluu niin historiallisia terveysoppaita kuin television lääkärisarjoja ja aikakauslehtikirjoituksia 2000-luvulta. Populaarimedia on valikoitunut tutkimuskohteeksi siksi, että sillä on ihmisen arkisen itseymmärryksen ja identiteetin rakentamisessa tärkeä rooli. Kulttuurisesti tarkasteltuna medially on paljon valtaa siinä, miten terveydestä puhutaan ja miten siihen liittyvää toimintaa kehystetään. Median puhetavat ovat jatkuvassa yhteydessä ympäröivään yhteiskuntaan ja mediasisältöjen kuluttajiin.

Tutkimus painottuu 2000-luvun alun mediakulttuurin tarkasteluun. Sen ohella tutkimuksessa katsotaan taaksepäin ja selvitetään, miten terveyden kulttuuriset merkitykset ja kansalaisten toiminnan paikat ovat historiallisesti muotoutuneet. Sosiaalishistoriallinen tarkastelu antaa hyödyllistä perspektiiviä myös nykypäivän terveysviestinnän ymmärtämiseen. Jos 1900-luvun alkupuoliskon paternalistiset diskurssit kiinnittyivät kollektiivisen yhteiskuntaruumiin rakentamiseen, jossa erot kuuluvat taka-alalle, niin nykypäivän terveysviestinnän hienovarainen suostuttelu kiinnittyy yksilön minätietoisuuteen ja erojen tunnistamiseen (ks. Helén 2008). Siirtymät varhaisesta terveyskansalaisuudesta myöhäismoderniin terveyskuriin eivät kuitenkaan ole puhtaita tai lineaarisia,

vaan ne limittyvät ja kerrostuvat toisiinsa ajallisesti ja kulttuurisesti. Normatiivisen terveyden rajat eivät ole poistuneet, vaan ne ovat siirtyneet yksilöiden sisällä tapahtuviksi valintatilanteiksi. Tätä monisäikeistä kudelmää pyrin tutkimuksessani avaamaan.

Väitöskirjan artikkelit on julkaistu eri alojen tieteellisissä lehdissä sekä yhdessä koomateoksessa. Kaikkia osatutkimuksia yhdistää toimijuuden tarkastelu diskursiivisena, valtaan ja yhteiskuntaan kietoutuneena käytäntönä. Tutkimus on paljossa velkaa Michel Foucault'n (2010 [2004]) ajattelulle ja erityisesti hallinnallisen vallan ajatukselle, jossa toimijuus kiinnittyy sekä yksilön eettisiin taitoihin että yhteiskunnallisiin valtasuhteisiin. Hallinta on valtaa, jossa ulkoinen ohjaus ja sisäinen itsekuri yhdistyvät. Tutkimus yhdistää aineiston analyysissa toimijuuden diskurssiteoreettista ja hallinnan analyttistä tarkastelua (ks. esim. Carpentier 2017; Kaisto ja Pyykkönen 2010). Tätä yksilön ja yhteiskunnan suhdetta avaavaa metodologista analyysikehikkoa kutsun terveyskuriksi. Terveyskurin käsitteen kautta olen paikantanut populaarimedian diskursseista erilaisia hallintaan kytkeytyviä toimijuuden paikkoja, ajattelutapoja ja tekniikoita. En ole tutkinut terveyskuria niinkään sisältöinä kuin muotoutumisen prosesseina.

Yksi terveyskurin muotoutumista ohjaava yhteiskunnallinen rationaaliiteetti on yksilöllisyyden, kyvykkyyden ja jatkuvan muutoksen eetos (Campbell 2009). Terveyskuri toimii tässä ajan hengessä produktiivisesti: sen valta on rakentavaa, optimoivaa ja voimauttavaa. Asiantuntijuuden tekniikat valistuksesta paimenvaltaan ja affektiiviseen vetoamiseen toimivat sekä ohjaavasti että yksilön aktiivista itsehallintaa tukien. Voimistamisen käänköpuolena terveyskuriin liittyy aina myös normittava ja ulossulkeva ulottuvuus. Terveyskuriin on sisäänrakennettu sosiaalisten hierarkioiden ja moraalisen järjestämisen mentaliteetti – kunnollisten ja ei-kunnollisten, tuottavien ja tuottamattomien eronteko. Populaarimedian terveyskuri ei aina tunnista resurssien ja mahdollisuuksien epätasa-arvoa ja heikoimmassa asemassa olevien tilanteita. Siksi yksilön itseohjautuvuuteen nojautuva terveyskuri voi joissakin tilanteissa vahvistaa marginaalissa olevien marginaalisuutta entisestään.

Tutkimuksen kontekstina on myös erojen moneuden ja päällekkäisyyden ajatus, jota on tarkasteltu erityisesti sukupuolentutkimuksessa. Terveys kytkeytyy muiden sosiaalisten erojen, kuten sukupuolen ja luokan tuottamiseen sekä talouden ja työelämän uudelleen järjestäytymiseen. (Ks. esim. Harjunen 2017.) Terveystestä huolehtiminen on perinteisesti nähty naistapaisena työnä, mutta jälkitekollisessa ajassa siitä on tullut jokaisen yksilön velvollisuus. Median terveyspuhetta kehystää tänä päivänä terveyden pääomaistuminen. Hyvinvoinnista on tullut keskiluokalle tapa rakentaa omaa identiteettiä ja asemoida itseä erilaisilla markkinoilla. Terveysten vaaliminen voidaankin nähdä jälkitekollisen ihmisen luontevana keinona sopeutua yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen epävarmuuteen (Berlant 2011). Tutkimuksen aineistoissa toimijuuden paikat vaihtelevat lääketieteen kohteena olemisesta ja sen neuvottelusta yksilön kokonaisvaltaiseen elämäntapayritykseen ja omaehtoiseen moraliiteettiin. Tietoisuus hegemonisten terveysdiskurssien rajoista mahdollistaa aineistoissa toimijuuden uudelleen neuvottelua ja vastarintaa. Se edellyttää kuitenkin terveyteen liittyvän vallan tunnistamista ja kyseenalaistamista.

Miksi liberaalin hallinnan ytimessä oleva vapaus ei sitten ole tehnyt meistä kaikista kyvykkäitä ja onnellisia oman terveytemme valtiaita? Miksi liberalismiin ihanteet eivät ylipäänsä ole kyenneet vastaamaan ihmiskunnan suuriin kysymyksiin kuten globaaleihin pandemioihin tai ilmastonmuutokseen? (Ks. Lahtinen ja Purokuru 2020.) Korona-aika on nostanut vapauden ja tasa-arvon jännitteet esiin ihan uudessa mittakaavassa. Liberaalia

ihmistä vapauden rajoittaminen ahdistaa ja valtiojohdon ryhtiliikevetoomus kyllästytää. Koronatilanteessa terveysturin muodot ja tekniikat vaihtuvat ja elävät nopeasti. Vastuuta globaalien pandemian taltuttamisesta on viime aikoina jaettu enemmän yksilöille ja yksittäisille asiantuntijoille, mutta kovin hyviä lääketieteellisiä tuloksia suostut-luperustaisella hallinnalla ei ole saatu. Keväällä 2020 käyttöön otettu valmiuslaki ja suvereeni kurivalta tukahduttivat taudin tehokkaasti, mutta herättivät runsaasti kriit-tistä keskustelua epädemokraattisuudesta ja talouden ahdingosta.

Uusliberalistinen ajatus julkisen sektorin ja poliittisen ohjauksen ei-toivottavuudesta on rapauttanut yhteiskuntien varautumista kriiseihin. Sama näkyy myös koronaan liittyvissä vallan muotoutumisen prosesseissa. Kansallisvaltioiden rooli on globaalien terveys-, ympäristö- ja talouskriisien edessä osoittautunut kovin hauraaksi ja hankalaksi. Toisaalta rokotehankinnoissa nationalismikin on jälleen nostanut päätään. Löytyykö vaihtoehto sitten paluusta universaaleihin hyvinvointipalveluihin ja yhteisesti jaettuun totuuteen? Perinteiseen universalismiin tuskin on paluuta. Teknologinen kiihtyvyys ja lääketieteen kehitys muuttavat väistämättä terveyden merkityksiä, valtarakenteita ja eettisiä kysymyksiä tulevaisuudessa. Biohakkerointi, geenimanipulaatio, personoitu lää- ketiede, tekoäly ja robotiikka herättävät jo nyt kysymyksiä ihmisyyden olemuksesta ja rajoista sekä niistä arvolähtökohdista, jotka ohjaavat ihmiselämän, sen rajojen ja rajalli- suuden ymmärtämistä.

Terveyttä ei voi koskaan täysin hallita. Jos kohta terveyttä ei voi palauttaa vain lää- ketieteeseen, niin ei sitä voi tyhjentävästi selittää myöskään kulttuurina. Vaikka tieteen, taiteen ja median narratiiveilla saadaan hetkeksi tolkkua elämän sattumanvaraisuuteen, niillä on myös rajoitteensa. Mediaesitykset tarjoavat puhuttelevia mutta toisinaan tur- han yksinkertaistavia selityksiä mutkikkaille ja ristiriitaisille asioille. Terveysturin käsite on pyrkimys vastata terveyden materiaalisuuden ja diskursiivisuuden kahtiajaon ylittä- miseen. Niitä on olennaista tarkastella toisiinsa kietoutuneina, toisiinsa vaikuttavina ja myös toisistaan riippuvaisina ulottuvuuksina.

Parhaimmillaan tarinat, kuten Jeppe Niilonpoika, uusiutuvat ja elävät tiukasti ajassa kiinni. Jepen tarina on yksi sosiokulttuurinen kertomus terveysturista. Se kuvaa yhtäältä terveyteen liittyvää vallankäyttöä ja toisaalta purkaa tämän rakennelman keinotekoi- suutta ja nauraa sille. Millainen mediaesitys tai tarina sitten näyttäisi meidän aikamme terveysturien uudessa valossa ja toisi esiin aidosti moninaisia tapoja ymmärtää ter- veyteen liittyvää toimijuutta? Nähdäänkö seuraavaksi Jeppe 2.0, jatko-osa, jossa Niilon- pojan pääpähde onkin kannabis? Hallinnan analyytikoiden mukaan hallinta on aina tuo- mittu epäonnistumaan ja muuntumaan (Miller ja Rose 2010 [2008], 30–33). Siksi myös terveysturin tekniikat ovat jatkuvassa liikkeessä ja väri- en kuninkaiden tilalle nousee alati uusia moraalin kuninkaallisia. Terveysturista ohjaavaa rationaliteettia ja uusliberaalia eetosta muuttamalla toisenlainen toimijuus on kuitenkin mahdollista.

YTM Anna-Maria Mäki-Kuutin mediatutkimuksen alaan kuuluva väitöskirja Terveysturin mediayhteiskunnassa – Populaari terveysturiviestintä toimijuuden ja hallinnan kenttänä tarkastettiin Tampereen yliopiston informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunnassa perjantaina 11.12.2020.

Kirjallisuus

- Berlant, Lauren. 2011. *Cruel Optimism*. Durham: Duke University Press.
- Campbell, Fiona Kumari. 2009. *Contours of Ableism: The Production of Disability and Abledness*. New York: Palgrave Macmillan.
- Carpentier, Nico. 2017. "Discourse-Theoretical Analysis (DTA)." Teoksessa *Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, toimittaneet Flowerdew, John ja John E. Richardson, 272–284. London: Routledge.
- Foucault, Michel. 2010 [2004]. *Turvallisuus, alue, väestö: Hallinnallisuuden historia*. Collège de Francen luennot 1977–1978. Ranskankielinen alkuteos 2004. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Harjunen, Hannele. 2017. *Neoliberal Bodies and the Gendered Fat Body*. London & New York: Routledge.
- Helén, Ilpo. 2008. "Terveyskansalaisuuden kohtalot: Huomioita uudesta terveystaloudesta ja huipputeknologisesta lääketieteestä." *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* 45 (2), 146–154. <https://journal.fi/sla/article/view/599>
- Kaisto, Jani ja Miikka Pyykkönen. 2010. "Johdanto: Hallinnan analytiikan suuntaviivoja." Teoksessa *Hallintavalta: Sosiaalisen, politiikan ja talouden kysymyksiä*, toimittaneet Kaisto, Jani ja Miikka Pyykkönen, 7–24. Helsinki: Gaudeamus.
- Lahtinen, Veikka ja Pontus Purokuru. 2020. *Mikä liberalismia vaivaa?* Helsinki: Kosmos.
- Miller, Peter ja Nikolas Rose. 2010 [2008]. *Miten meitä hallitaan*. Englanninkielinen alkuteos 2008. Tampere: Vastapaino.
- Torkkola, Sinikka. 2008. *Sairas juttu: Tutkimus terveystalouden teoriasta ja sanomalehden sairaalasta*. Tampere: Tampere University Press.

Viitteet

¹ Tampereen Työväen Teatteri. 2020. Jeppe Niilonpoika. <https://tvt-teatteri.fi/program/jeppe-niilon-poika/>.

² Helsingin Sanomat. 2020. Ylen kysely osoittaa koronaviruksen saaneen suomalaiset "kerääntymään lipun ympärille" – mutta kansallinen yhtenäisyys rakoilee jo. HS 9.4.2020. <https://www.hs.fi/junkkari/art-200006470095.html>.